

İktisadi Düşüncelerde Göç Tartışmaları*

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 26.08.2022

Makale Kabul Tarihi: 04.10.2023

Yazar Bilgileri:

Enver GÜNAY

Doç. Dr.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

envergunay@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8294-726X

Onur ÇELİK

Dr. Öğretim Üyesi,

İstanbul Gelişim Üniversitesi

onucelik@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5990-6128

*Bu çalışma 2022 yılında Onur ÇELİK tarafından savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Bu çalışmanın amacı, göç kavramının iktisat doktrinlerindeki yerini teorik olarak incelemektir. Elde edilen bulgulara göre, iktisat doktrinlerinde göç konusu, bölgesel ve dönemsel gelişmelerle değişiklik gösteren bir problem olarak ele alınmaktadır. Bunlardan Klasik İngiliz Okulu, göç konusuna doğrudan değinmemiştir. Ancak bu doktrinde göç ile ilgili bazı kavramları çağrıştıran ve göçün belirleyicilerine dolaylı yoldan değinen noktalar bulunmaktadır. Neo-Klasik İktisat Teorisi, günümüzde iktisat biliminin göç ile ilgili genel yaklaşımını ifade ederken; emek, değer, sermaye, iş gücü ve fayda gibi kavramlar üzerinden göç ile ilgili görüşlerini makro ve mikro temellerle açıklamaktadır. Sosyalist İktisat Teorisi, göç hareketleri ile ilgili olarak, emeğin ve göç veren ülkelerin, kapitalistleşme süreçlerini yaşayan gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesi noktasında açıklamalarda bulunmaktadır. Keynesyen İktisat Teorisi'nde ise göç, genel olarak ücretler üzerinden açıklanmaktadır. Ücretin bireylerin çalışmak istediği bölgeyi belirlediği ve bu nedenle göç üzerinde etkili olabileceği varsayımı üzerinden oluşturulan açıklamalarda, göç ile işsizlik arasındaki ilişki de ortaya konulmaktadır. Göçle ilgili olarak iktisadi doktrinlerin yaklaşımlarının yanı sıra, iktisat bilimi içerisinde değerlendirilebilecek farklı göç tartışmaları da bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: İktisat, Göç, İktisadi Düşünceler.

Discussion on Migration in Economic Thoughts

Research Article

Article Arrival Date : 26.08.2022

Article Acceptance Date : 04.10.2023

Author:

Enver GÜNAY

Assoc. Prof.

Kahramanmaraş Sütçü İmam University

envergunay@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8294-726X

Onur ÇELİK

Assoc. Prof.

İstanbul Gelişim University

onucelik@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5990-6128

Abstract

The aim of this study is to theoretically examine the place of migration in economic doctrines. It is obtained that the issue of migration in economic doctrines is considered as a problem that changes with regional and periodic developments. Among them, the Classical School is not directly addressed the issue of immigration. However, there are points in this doctrine that evoke some concepts related to migration and indirectly address the determinants of migration. Neo-Classical Economic Theory expresses the general approach of economics to migration; explains his views on migration with macro and micro foundations through concepts such as labour, value, capital, labour and benefit. Socialist Economic Theory makes statements regarding the migration movements, at the point of exploitation of labour and emigrant countries by developed countries experiencing capitalization processes. In Keynesian Economic Theory, migration is generally explained over wages. In the explanations based on the assumption that the wage determines the region where individuals want to work and therefore may have an impact on migration, the relationship between migration and unemployment is also revealed. In addition to the approaches of economic doctrines regarding migration, there are also different migration debates that can be evaluated in economics.

Keywords: Economics, Migration, Economic Thoughts.

1. Giriş

Göç hareketlerinin ortaya çıkışında birçok faktör etkili olmaktadır. Bu faktörlerin yer aldığı en önemli alanlardan birisi iktisattır. Günümüzde iktisadi olaylar bir yanıyla göç hareketlerinin nedeni olabilirken; diğer yandan göçlerden etkilenmektedir. Diğer bir ifade ile iktisadi gelişmeler, göçün hem sebebi hem de sonucu konumundadırlar.

Göçün ekonomik gelişmeler ile yakından ilişkili oluşunun bir sonucu olarak, iktisatçılar için göç konusu problematik bir alan olmuştur. Göçü başlatan ve sona erdiren hâller, uluslararası piyasaların mevcut durumu, demografik yapı ve gelişmiş ekonomilerin politikaları gibi birçok faktör, bireysel veya gruplar halindeki göç hareketlerinin bir fonksiyonu konumunda yer alırken; bunların arka planında iktisat-göç ilişkisi sıklıkla tartışılmaktadır. İktisat tarihi içerisinde gelişen teknoloji, gittikçe daha karmaşık bir yapıya bürünen emek piyasası, sermaye birikimi açısından gelişmiş bölgelerin ortaya çıkışı ve tüm bunların meydana getirdiği etkiler, göç ile ekonomik gelişmeleri birbirine yakınlaştırmış; her dönem için farklı yorumlarla ortaya çıkan iktisat bilimindeki göç konusunu gün yüzüne çıkarmıştır. Böylece iktisadın ilk teorik yorumu olan Adam Smith'in düşüncelerinden günümüzde hâkim olan iktisadi anlayışa kadar birçok noktada göç ve iktisat dinamikleri bir arada değerlendirilebilir hâl almıştır.

Bu çalışmanın amacı, insan refahını en üst düzeyde sağlamak amacıyla ortaya konulan iktisadi düşüncelerde yer alan göç açıklamalarını açığa çıkarmak; göç hususunda birbirleri ile ortak ve ayrık olan yönlerini teorik bir zeminde incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Klasik İngiliz Okulu, Neo- Klasik, Sosyalist ve Keynesyen iktisat(çılar)ın fikirleri göç özelinde ele alınmıştır. Klasik İngiliz Okulu'nun açıklamaları göçün dinamiklerinde yer alan olgulara dayandırılarak Okul'un göç ile ilgili söylemine dair sentezler yapılmıştır. Neo-Klasik İktisat, makro ve mikro düzeyde yapılan açıklamalar çerçevesinde ele alınmıştır. Sosyalist iktisadın merkez-çevre kavramıyla günümüzün hâkim yönetim anlayışını eleştirdiği noktalar üzerinde durulmuştur. Keynesyen İktisat'ın diğer iktisadi okullara yönelik eleştirilerine ve işaret ettiği ücret faktörüne yönelik kavramsal

açıklamalar incelenmiş olup; göç konusunda göreceli olarak daha spesifik sayılabilecek, piyasa analizi yapan diğer iktisadi yaklaşımlara da yer verilmiştir. Bu tartışmalar, İlişkiler Ağı (Network) Kuramı, Dualist (İkili) İş Gücü Piyasası ve İş Gücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi (*The New Economics of Labor Migration- NELM*) olarak üç başlıkta incelenmiştir.

2. Klasik İngiliz Okulu'nda Göç Olgusu

Klasik İngiliz Okulu, göç konusunda doğrudan bir teorik açıklamaya sahip değildir. Ancak bireylerin daha zengin ve bol bir yaşamı istemesi konusunda gösterdiği çabalara yönelik açıklamalar, Teori'nin göç ile ilişkilendirilebilecek ifadelerini temsil etmektedir. Ayrıca besin kaynaklarının kıtlığı ve nüfus arasındaki ilişki için klasik iktisatçılar tarafından aktarılan görüşler, Okul'un göç konusundaki en net yorumlarını oluşturmaktadır.

Liberal İktisat olarak da bilinen Okul, temelde rasyonel bireyi konu alan, ekonomik düzenin ve dengenin müdahalesiz bir yapıda oluşabileceğini savunan ve Adam Smith'in fikirleri ile hayat bulan modern iktisat tarihinin başlangıcı ve ilk büyük adımıdır (Çilek ve Fisunoğlu, 2002 s. 309)

Adam Smith, modern iktisat biliminin temellerini ortaya koyarken, göç konusu ile ilgili doğrudan bir açıklamaya yer vermemiştir. Bu durum o döneme kadar göç ile ilgili sistemli ve teori olabilecek düzeyde genel geçer bir ifadenin henüz bulunmaması ile ilişkilendirilebilir. Ancak Smith'in açıklamaları incelendiğinde, göçü çağrıştıran ve bugünkü göç açıklamaları ile benzerlik gösteren ifadelere rastlanmaktadır. Smith, emek faktörünün bölgeler arası geçişini gerekli görmüş ve göçün ortaya çıkışında geliri olmayan veya mevcut gelir düzeyinde istediği iktisadi koşullara ulaşamayan bireyi esas almıştır (Rauhut, 21, s. 16).

Etrafımızdaki insanların sahip olduğumuz kötü yanlarla değil, iyi ve yüksek refaha sahip olmamızla ilgilendiği yargısı ile Smith, bizlerin de zenginliğin yollarını aradığımızı, zayıf ve yoksulluğa neden olan durumlardan kaçtığımızı ifade etmiştir (Tekeoğlu, 1993, s. 66). Bu söylem, göç kararında en önemli faktörlerden birisi olan daha yüksek yaşam standartlarına ulaşma güdüsüyle önemli ölçüde paralellik göstermektedir.

İktisadi Düşüncelerde Göç Tartışmaları

Göç kavramı Klasik İktisat Teorisi içerisinde geniş bir içerikle irdelenirse de Teori kapsamında insanların refahını artırma güdüsü bir hareket ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca emek faktörünün serbest dolaşımı ile ilgili varsayımı Klasik Teori'nin göç hareketini desteklediğini göstermektedir. Bu durumda Klasik İktisat Teorisi'nin kendisinden yaklaşık yüz yıl sonra ortaya çıkacak olan ilk ve sistemli teorik göç açıklamalarına kaynaklık ettiği düşünülebilir. Çünkü ilk göç teorilerinde yer alan genellemelerin temelinde ekonomik nedenlerin yer aldığı bilinmektedir.

Nüfus ve besin kaynakları arasındaki büyüme farkının, insanlığın önemli bir problemi olduğunu belirten klasik iktisatçılardan Malthus, göç kavramını “mutsuzluk” olarak ifade etmektedir. Çünkü insanlar huzursuzluk olmadan ve gidecekleri yerde daha iyi koşullar hayal etmeden ailelerini, arkadaşlarını ve ana vatanlarını terk etmezler (Malthus, 1798, s. 8). Malthus, göçün bazen doğal ve net bir çözüm olarak görüldüğünü belirtirken, göç hareketleri gerçekleşse dahi uzun vadede ortaya çıkacak olan sınırsız nüfus büyümesi neticesinde besin kaynakları ile ilgili kıtlığın yeniden baş göstereceğini savunmaktadır (O'Rourke, 215, s. 96). John Stuart Mill ise, süregelen göç hareketlerinin optimal düzeyin üzerindeki nüfusun meydana getireceği problemleri çözmekte yeterli olmayacağını belirtmektedir (Fairchild, 1911, s. 264).

Klasik İngiliz Okulu'nun göç olgusuna yaklaşımı içerisinde, diğer göç teorilerinde olduğu gibi doğrudan bir göç açıklamasının yer almadığı ve iktisadi faktörlerle göç hareketleri arasındaki ilişki noktasında geniş bir analiz yapılmadığı açıkça görülmektedir. Ancak felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim haline gelen, insan doğasını dikkate alan ve refahı artırma güdüsünü ön plana çıkaran bu yaklaşımın, göç ile ilgili hiçbir şey söylemediğini iddia etmek de doğru olmayacaktır. Çünkü göçün belirleyicisi olarak günümüzde dahi güçlü bir biçimde geçerli olan yüksek gelir ve kıt kaynaklara ulaşabilme arzusu noktasındaki açıklamalar, Klasik İngiliz Okulu'nun ilgilendiği konular arasında yer almaktadır.

3. Neo-Klasik İktisat Teorisi'nde Göç

Faydanın maksimum düzeye gelmesi, beklenen net kazancın hesaplanması, rasyonel beklentiler, ücretlerdeki farklılıklar ve faktör hareketliliği gibi birçok kavram, Neo-Klasik İktisat Teorisi'nin göç hususundaki mikro ve makro düzeydeki ifadelerini oluşturmaktadır.

İnsan davranışının pek çok boyutunda yer alan ve iktisattan diğer sosyal bilimlere sıçrayan bir paradigma olarak göç kavramı göz ardı edilmemiş, Neo-Klasik İktisat Teorisi'nde kendisine yer bulmuştur. Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği boyunca, gelişmiş ülkelerdeki hızlı ve sürekli ekonomik büyüme, ekonomik faaliyetlerin uluslararası boyuta ulaşan karakteri, sömürgeleşme ve Üçüncü Dünya'da ortaya çıkan ekonomik kalkınma süreçleri, hem iç hem de uluslararası göçün yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece bu dönem içerisinde göç kuramına getirilen katkıların büyük oranda iktisat alanında oluşması şaşırtıcı değildir. Göçle ilgili üzerinde en fazla tartışmaların yapıldığı ilk göç teorisi Neo-Klasik Göç Teorisi'dir ve W. Arthur Lewis'in "Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma" modeli, Neo-Klasik Göç Teorisi'nin göçle ilgili ilk açıklamaları kabul edilmektedir. Modele göre, gelişmiş sektörler için sınırsız bir göçmen iş gücü arzına sahip olmak genişlemeyi mümkün kılarken aynı zamanda yüksek oranda kârlılığı güvence altına almaktadır (Arango, 2018, s. 107-108). Neo-Klasik İktisat Teorisi'nde göç hareketleri oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmakla birlikte, makro ve mikro olmak üzere iki farklı düzeyde ele alınmaktadır (Develi, 2017, s. 1346).

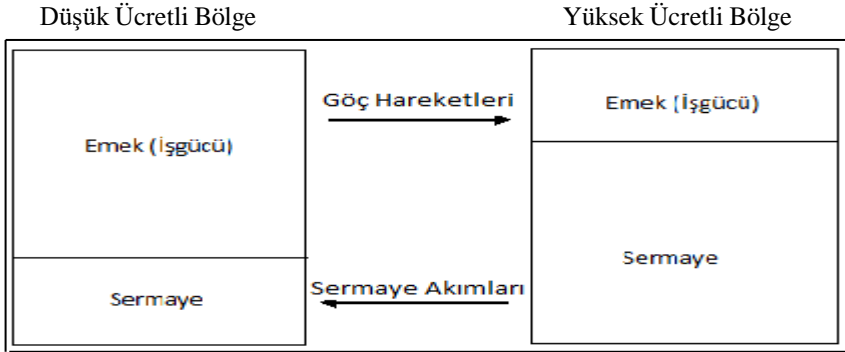
Makro düzeyde ulusüstü göçler, tıpkı iç göçlerdeki gibi ülkeler arasındaki farklılıklardan kaynaklanan bir hareket olarak tanımlanmaktadır. Teoride, ülkelerin sahip olduğu emek arz ve talebindeki farklılıkların göçün nedeni olduğu savunulmaktadır. Emek faktörünün sermayeye göre göreceli olarak bol olan ülkelerde ücretler düşük düzeyde oluşurken, göreceli olarak emek faktörünün kıt olduğu ülkelerde ise ücretler yüksektir. Nihayetinde ortaya çıkan ücret farklılıkları düşük ücretli ülkelerdeki işçilerin yüksek ücretli ülkelere hareket etmesine neden olmaktadır. Bu hareketin neticesinde sermayenin kıt olduğu ülkelerde emek arzı azalır ve ücretler yükselirken;

İktisadi Düşüncelerde Göç Tartışmaları

sermayenin bol olduğu ülkelerde ise emek arzı artar ve ücretler düşüş gösterir. Böylelikle uluslararası ücretler bir denge düzeyine erişmektedir. Makro düzeydeki göç, Neo-Klasik İktisat Göç Teorisi olarak şu varsayımlar ile özetlenebilir (Massey vd., 1993, s. 433):

- İşçilerin uluslararası göçleri ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından kaynaklanmaktadır.
- Ücret farklılıklarının ortadan kaldırılması emeğin hareketini sona erdirecek ve göçü durduracaktır.
- Uluslararası beşerî sermaye hareketi için, vasıflı ve vasıfsız işçilerin göç hareketleri birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir.
- Uluslararası göç için temel belirleyici iş gücü piyasalarıdır; diğer piyasaların göç üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır.
- Devletin göç akışları üzerinde oluşturduğu denetimler, göç alan ve göç veren ülkelerin iş gücü piyasalarını etkilemektedir.

Şekil 1. Neo-Klasik Göç Teorisi'nde Denge Mekanizması



Kaynak: (Jennissen, 2004, s. 46).

Şekil 1’de, Neo-Klasik Göç Teorisi’ndeki göç hareketlerinin denge mekanizması gösterilmektedir. Bireyler, emeğin göreceli olarak bol olduğu bölgeden kıt olduğu bölgeye doğru hareket etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ücretlerin düşük olduğu bölgeden yüksek olduğu bölgeye göç hareketleri gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan, bireylerin ülkeler veya bölgeler arasındaki yapısal farklılıklara tepki vermesi ve göç kararı alması, Neo-Klasik Teori’nin mikro versiyonunu oluşturmaktadır. (Arango, 2018, s. 107; Todaro,

1969, 1976).

Mikro düzeyde göç başlatan hareket için daha yüksek kazanç elde etme amacını taşıyan bireyler işaret edilmektedir. Bireyler bu karar sürecinde gideceği ülkeye uyum kapsamında bazı koşulları yerine getirmek zorundadır ve süreç içerisinde ortaya çıkabilecek tüm riskleri üstlenmektedir (Güllüpmar, 2012, s. 59).

Bireyler, mevcut koşulları içeren bölge olarak göç veren ülke ile hayal edilen koşulları içerdiği düşünülen bölge için göç edilen ülkenin sundukları arasında bir fayda-maliyet analizi yaparak göç kararını verirler (Oral ve Çetinkaya, 2017, s. 7). Dolayısıyla mikro düzeydeki göç teorisi bireysel faktörleri içeren birtakım varsayımlar çerçevesinde oluşmaktadır. Neo-Klasik mikro düzeyde bireylerin faydalarını maksimize ettiği varsayılır. Yani, bireyler faydalarını en üst düzeye çıkaracak ülkeyi araştırırlar. Bu araştırma esnasına göç alan ve göç veren ülkelerin düzenlemeleri göç üzerinde sınırlayıcı etkiler yaratmaktadır. Araştırma neticesinde ortaya çıkan koşullar karşılaştırılır ve bir ülke seçilir. Bazı bireyler kalmanın daha kârlı olduğunu düşünerek ülkelerinde kalırlar, bazıları ise gitmenin daha avantajlı olduğunu düşünerek göç yolculuğuna başlarlar (Borjas, 1989, s. 460-461). Mikro düzeyde göç, Neo-Klasik Göç Teorisi olarak şu varsayımlar ile açıklanabilir (Massey vd., 1993, s. 435):

➤ Uluslararası göç hareketleri hem kazanç hem de istihdam oranlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır ve beklentileri içermektedir.

➤ Beşeri sermaye olarak bireylerin eğitim, tecrübe, dil becerileri vs. gidilen bölgedeki istihdam olasılığını ve göç hareketini diğer koşulların sabit olduğu varsayımı altında etkilemektedir.

➤ Göç maliyetlerini düşüren bireysel özellikler, sosyal koşullar ve teknolojiler göç hareketlerini artırır.

➤ Aynı ülke içerisindeki bireyler farklı göç eğilimleri sergileyebilirler.

➤ Ülkeler arasındaki toplam göç akışları bireysel maliyet-fayda hesaplamaları temelinde basit bir toplamdır.

➤ Ülkeler arasında getiri farkı olmadıkça göç hareketleri gerçekleşmez.

➤ Göç hareketlerini meydana getiren eğilimler, iş gücü piyasalarındaki dengesizliğin bir sonucudur.

➤ Hükûmetlerin önlemleri göç edilen ve göç veren ülkelerdeki kazançları etkilemektedir.

Mikro düzeydeki göç teorisinde bireyler göçün tüm evrelerinde tam bilgiye sahiptirler. Ekonomik birim olarak yalnızca bireyin kendisi esas alınırken göç eden kişinin diğer tüm etkileri göz ardı ederek (kültürel, psikolojik vs.) göç ettikleri düşünülmektedir (Gül, 2017, s. 68).

Neo-Klasik İktisat Teorisi ile göç arasındaki ilişki; fayda-maliyet analizi, ücretler ve faktör miktarı noktasında şekillenmektedir. Teknolojik ilerlemelerin de etkilediği bu faktörler bakımından, makro ölçekte ücretler ve sermayenin kıt olduğu bölgeler ön plana çıkarken; mikro ölçekte daha çok bireysel fayda ve beklenti göç hareketlerini belirlemektedir. Böylelikle makro ölçekteki Neo- Klasik İktisat Teorisi çekici faktörlere daha yakınken, mikro ölçekte çekici ve itici faktörlerin bir arada bulunduğu bir değerlendirme söz konusudur.

4. Sosyalist (Marksist) İktisat Teorisi'nde Göç

Sosyalist (Marksist) İktisat Teorisi, göç konusunu emeğin sömürüsü ve gelişmiş, kapitalist ülkelerdeki ücret düzeyleri kapsamında ele almaktadır. Az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göç eden emek faktörünün sermaye tarafından sömürüldüğünü ve bu duruma karşı birlik politikalarının geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, sosyalist iktisatçılara göre kapitalist ülkeler, emek ihtiyacı belirlediğinde göçü özendiren, aksi durumlarda önleyen politikalar izlemektedirler.

Sosyalist İktisat Teorisi, ekonomik güçlere tepki olarak insanların bir bölgeden veya ülkeden diğerine taşınmasını belirli bir tarihsel bağlamda incelemektedir. Bu Teori, Karl Marx tarafından erken dönem çalışmalarında geliştirilen ve çok çeşitli ekonomik ve politik meselelere titizlikle uygulanan bir araştırma yöntemi olan tarihsel materyalizme dayanmaktadır. Marksist göç teorilerinin ana odağı modern dünyada egemen üretim biçimi haline gelmiş olan kapitalizm altındaki emek göçüdür. Kapitalizm öncesindeki göç;

düşman bir nüfusun istilası, demografik baskı, üretim araçlarındaki değişiklik, kuraklık vb. çevresel faktörlere bağlı tarihsel bir sosyal tepkidir (Vogel, 2013, s. 1).

Sosyalist İktisat Teorisi'nin göçle ilgili görüşleri birkaç unsurdan meydana gelmektedir. Birincisi, emek göçünün kapitalizmin yapısal bir parçası olduğu ve kapitalist yönetici sınıfa hizmet ettiği savunulmaktadır. Bu nedenle kapitalistler, kapitalist süreç içerisinde eşit düzeyde gelişim gösteremeyen ülkelerden göçü teşvik etmişlerdir. İkinci olarak ekonomik dönemlerdeki dalgalanmalar ve işsizlik oranları kısa dönemde göçü etkilemektedir. Hükümetler ekonomik durgunluk dönemlerinde krizleri engellemek amacıyla göçü durdurur ve tersine çevirirler. Üçüncü olarak kapitalist sınıfın farklı kesimlerinin göçle ilgili çıkarları, tekelci sermayeye mi yoksa daha düşük getiri oranlı endüstrilere yatırılan sermayeye mi ait olduklarına göre değişir. Birincisinde göçün yasallaşması tercih edilirken, ikincisinde ise daha fazla istismara uğrayabilecek yasa dışı göçmenleri işe alıp uzun süreli işsizlik dönemlerinde göçü teşvik etmektedir (Meyers, 2000, s. 1248).

Sosyalist İktisat Teorisi'ne göre toplum iki sınıfa ayrılır; kapitalistler/burjuvazi ve proletarya/işçi sınıfı. Bir bireyin sınıf konumu, üretim araçlarıyla olan ilişkisi tarafından belirlenir. Göç, işçinin sermaye tarafından dikte edilen üretim araçlarının örgütlenmesine teslim olmasının ve sektörler, bölgeler ve ülkeler arasındaki eşitsiz gelişmenin sonucudur. Göç, yalnızca ileri kapitalist toplumların değişen insan gücü ihtiyacıyla ortaya çıkmamaktadır, bunun da ötesinde tekelci kapitalizmin mevcut aşamasının yapısal bir eğilimidir. Sonuç itibarıyla, kısa vadeli istihdam durumu göç ile ilgili değişimlere hemen yansırken, uzun vadeli eğilimler göçmen iş gücü arzındaki büyümeyle ilgilidir (Castells, 1975, s. 34-36).

Sovyet Rusya'nın kurucusu Vladimir Lenin, kapitalizmin sürdürülebilmesi için göç hareketlerinin bir gereklilik olduğunu savunmuştur. Bu düşüncesi kapsamında göç konusunu 1917 yılında Bolşeviklerin programına ekleyen Lenin, göç ile ilgili şunları savunmaktadır (Pröbsting, 2015, s. 334):

İktisadi Düşüncelerde Göç Tartışmaları

Oldukça kötü düzeyde ücrete sahip gelişmemiş ülkelerdeki emeği sömürülmesi, emperyalizmin özelliklerinden birisidir. Bahsedilen sömürünün belirli bir bölümü, yüksek bir ücret karşılığında diğer ülkelerden gelen emeği sınırsız bir şekilde sömüren emperyalist ülkelerin asalaklığı ile açıklanabilir. Çünkü 'uygar' sömürücüler, daha kötü ücret ve çoğu zaman haklardan mahrum bırakılan göçmen işçilerin haklarının olmadığı gerçeğinden yararlanmaktadır.

Gelinen noktada Sosyalist İktisat Teorisi çerçevesinde yer alan devlet yönetimleri, genellikle sosyalist yapının ekonomik gelişmeyi yönlendiren ve iç göçü devletin yönettiği bir anlayış üzerinden ilerlemiştir. Buna bağlı olarak göçle ilgili araştırmaların yetersiz kaldığı bu ülkelerde göç, kontrol altında tutulan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 1978 yılından sonra önemli sosyalist ekonomilerden birisi olan Çin'deki reformlar, göç hareketlerini serbestleştiren uygulamalara geçiş yapmıştır. Zaman içerisinde göç hareketlerinin hacmindeki ciddi artış, göçün bir kalkınma politikası bileşeni olarak kayıtlara geçmesine neden olmuştur. Hâlâ oldukça bakir bir alan olarak araştırılması gereken konulardan biri olan sosyalist ülkelerdeki göç hareketleri, çoğunlukla veri kısıtlamaları nedeniyle istenen düzeyde irdelenememektedir (Wei, 1997, s. 205).

Günümüze gelindiğinde Sosyalist Yaklaşım çerçevesinde göç tartışmalarının göreceli olarak daha az olsa dahi devam ettiği görülmektedir. Yapılan açıklamalar genel olarak literatüre Batı ülkeleri olarak geçmiş ulusların eleştirilmesi noktasında buluşmaktadır.

Doğu Avrupalı sosyalist düşünceler, sosyalist devletler arasındaki uluslararası göç hareketlerinin, kapitalist ülkeler olan Batı'ya karşı enternasyonalist bir dayanışma ve mücadele doktrinine başvurması gerektiğini, bunun içinse göç ile ilgili birimlerin sömürü düzeninin tam karşısında bir biçimde örgütlenmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedir (Apostolava, 2020, s. 2).

Sosyalist İktisat Teorisi'nde göç kavramı, genel hatlarıyla kapitalizmin eleştirisine odaklanan bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Ücret faktörü üzerinden sermayesi bol olan kapitalist ekonomilerin; sermayesi kıt ve

emeği bol ülkelerden transfer ettiği iş gücünü sömürerek daha fazla zenginleştiği düşüncesi, bu yaklaşımda ön plana çıkan göç yorumudur. Ayrıca, daha yüksek ücretleri vadeden bölge yönetimlerinin göçü özendirici politikaları ancak kendi çıkarlarına uygun olduğunda özendirildiği, aksi durumda göç hareketlerini önleyici politikalar da üretebildiği bu yaklaşım özelinde vurgulanmaktadır.

5. Keynesyen İktisat Teorisi'nde Göç

Keynesyen İktisat Teorisi içerisinde göç, dolaylı olarak ücret üzerinden açıklanmaktadır. Neo-Klasik İktisat'ın göç söylemine bir eleştiri olarak değerlendirilebilecek bu açıklamalar, göç ve ücret ilişkisi noktasında oluşmaktadır.

Göç konusunda Keynes'in ortaya koyduğu fikir, genel olarak ücret ve istihdam ile ilişkilendirilmektedir. Gelişmiş ekonomilerin göçmen işçi talep etmelerinin nedenleri; emek faktörünün kıtlığı, iş hiyerarşisinde en altları doldurma ihtiyacı ve emek yoğun üretim sürecinde ihtiyaç duyulan düşük vasıflı iş gücünü karşılama ihtiyacıdır. Keynes, göç ile ilgili görüşlerini, işsizlik ve net uluslararası göç ile açıklamaktadır. Bu doğrultuda Keynes; işsizliğin net uluslararası göç üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı, göçmen iş gücü talep eden ülkelere yönelen net göçü azaltacağını ve iş gücü ihraç eden ülkelerde net göçü artıracaklarını ileri sürmektedir (Jennissen, 2003, s. 174).

Keynesyen Göç Teorisi diğer yandan Neo-Klasik İktisat Kuramı'nı uluslararası göç özelinde eleştirmektedir. Keynes, emek faktörünün arzı ile ilgili olarak belirleyici faktörün sadece reel ücretler olmadığını, ayrıca nominal ücretlerin de emek arzında etkili olduğunu savunmaktadır. Eleştirinin temel çıkış noktası ise paranın ekonomideki rolü ile ilgilidir. Neo-Klasik yaklaşımda para yalnızca değişim amacıyla kullanılır. Ancak Keynes'e göre para değişim amacına ek olarak tasarruf amacıyla da kullanılır. Böylelikle göç akımının potansiyeli nominal ücretlerin göreceli olarak daha yüksek olduğu bölgelerdeki ücretlere göre belirlenmektedir. Göç hareketinin yinelenmesi, göç eden işçilerin ülkelere döviz transfer etme amacı nominal ücretleri reel ücrete göre daha önemli bir veri haline getirmektedir. Sonuç itibarıyla Neo-Klasik yaklaşımın önerdiği gibi uluslararası bir denge ücret

düzeyi oluşamayabilir ve Keynes'e göre göç hareketleri reel ücretleri değil, işsizlik farklılıklarını ortadan kaldırabilir (Jennissen, 2004, s. 46).

Keynesyen İktisat Teorisi'nin ortaya çıktığı dönemdeki ekonomilerde varsaydığı eksik istihdam durumu dikkate alındığında, göç ile ilgili yaklaşımlarının göç, emek faktörü, ücretler ve işsizlik arasındaki ilişki biçiminde oluşması beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Keynes'e göre nominal ücret düzeyi karşılığında emeğin bol ve kıt olduğu bölgeler arasındaki geçişleri bölgeler arasındaki emek arz ve talebini dengeye getirebilecektir. Böylelikle Keynes'in göç ve emek piyasası arasındaki ilişkiye yönelik varsayımları, genel olarak bir denge analizi olarak kabul edilebilir.

İktisat tarihi içerisinde ciddi bir dönüşümün mimarı olan Keynes'in göçle ilgili açıklamalarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Keynes, göç konusu ile ayrıntılı bir biçimde ilgilenmemiştir. Var olan açıklamalarından anlaşıldığı üzere, göç hareketleri Keynesyen İktisat içerisinde yalnızca dolaylı olarak ele alınan bir konu olmuştur.

6. İktisat Teorisinde Göç İle İlgili Diğer Tartışmalar

İktisat teorisinde ana akım iktisat teorilerinin dışında, göç ile ilgili tartışmaları tartışmaları içeren farklı teoriler de bulunmaktadır. Ana akım iktisat teorilerinden farklı olarak daha spesifik açıklamaları içeren bu teoriler İlişkiler Ağı (Network) Kuramı, Dualist (İkili) İş Gücü Piyasası ve İş Gücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi (*The New Economics of Labor Migration-NELM*) olarak üç başlıkta incelenebilir.

6.1. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

İlişkiler Ağı Kuramı'na göre, göç eden kişilerin göç ettikleri yerlerde oluşturdukları, bununla birlikte başlangıç ve varış noktası arasında ortaya çıkan sosyal ağlar ve sosyal ağlar ile gelişen ilişkiler, göç hareketleri üzerinde etki oluşturmaktadır. İlişkiler Ağı Kuramı genel olarak, çıkış ve varış ülkelerindeki göç edenler ile yeni göç edecek kişiler arasındaki ortak köken, soydaşlık ve dostluk ilişkilerinden oluşan bireyler arası bağlar biçiminde tanımlanmaktadır. Birçok olay ve olgu ile ilişkilendirilmesi gerekli bir ön koşul olan İlişkiler Ağı Kuramı, hem göç kavramına hem de göç edene yaklaşımıyla farklılıklar arz

etmektedir. Unutulmamalıdır ki kuramlar arasındaki farklılıklar, bir kuramın diğerinden daha üstün veya önemli olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca hiçbir kuramın yaşanan tüm göç hareketlerini açıklayabilmek gibi bir savı da bulunmamaktadır. İlişkiler Ağı Kuramının bu noktada farklılığı, göçü yalnızca göç kavramı kapsamında değil, aynı zamanda göç edenler ile birlikte açıklamasıdır (Çağlayan, 2006: 85; Abadan-Unat, 2002: 18).

Göç eden ağları, göç edenler, önceki göç edenler ve göç etmeyenler arasındaki akrabalık, ortak toplum yapısı ve kişilerarası bağlar biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Göç hareketinin maliyetini azaltması ve göç hareketinden elde edilecek getiriyi artırma olasılığının yüksek olması nedeniyle uluslararası hareketinin artışı üzerinde etki gösterebilmektedir. Ayrıca bu bağlar, insanların yabancı işverenler arasındaki iletişimi de sağlaması yönüyle yararlanılabilecek sosyal sermaye biçimini de temsil etmektedir. Göçün kendi kendini sürdüren bir yayılma süreci olarak kavramsallaştırılması, göçü açıklamada kullanılan tipik denge analizlerinde farklı çıkarımları beraberinde getirmektedir ve şu varsayımları içermektedir (Massey vd., 1993: 448-450):

1. Uluslararası göç hareketleri bir kez başladıktan sonra zamanla genişleme eğilimi gösterir.

2. İki ülke arasındaki göç akışının boyutu, ücret farklılıkları ve istihdam oranları ile güçlü bir ilişki içerisinde değildir çünkü bu değişkenlerin göçü teşvik etmede ve engellemedeki rolü ağların ortaya çıkardığı etki olan maliyet ve riskleri düşürme özelliği tarafından gölgelenmektedir.

3. Uluslararası göç, ağların oluşması ve detaylandırılması yoluyla kurumsallaştırdıkça, başlangıçta göçe neden olan yapısal ve bireysel faktörlerden giderek bağımsız gale gelecektir.

4. Ağlar genişledikçe ve göçün maliyet ve riskleri düştükçe, göç akışı sosyo-ekonomik terimler açısından daha seçici ve gönderen toplumu daha fazla temsil eder bir hal alır.

5. Hükümetler göç akışlarını kontrol etmekte zorlanabilirler, çünkü ağ oluşturma süreci büyük ölçüde kontroller ve uygulanan politikalar dışında gerçekleşen durumlar olarak ortaya çıkmaktadır.

6. Göç edenler ve yurtdışındaki aileleri için yeniden bir araya

gelmeyi amaçlayan birtakım politikalar, bu tür göç hareketlerine özel izinler sağlamaları özelliğiyle göçün kontrolü amacına ters yönde etki etmektedir.

6.2. Dualist (İkili) İş Gücü Piyasası Teorisi

Ekonomik düzendeki eğilimi bozan, gelişimin önüne engel koyan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu noktada ekonominin bazı alanları gelişmiş, diğer bölümleri ise gelişmemiş durumda görünmektedir. Ortaya çıkan bu durumun sebebi, kaynakların bazı sektörlerde bulunurken diğerlerinin bundan yoksun olması sonucu değil, sektör içindeki iş gücü ya da işveren yapısının diğer sektörlerdeki yapılardan kapsam olarak farklılık arz etmesindedir (Uyanık, 1999, s. 2-3). Bu bağlamda, emek piyasasının birincil ve ikincil biçiminde iki parçaya ele alındığı Dualist İşgücü Piyasası Teorisi'ne göre birincil emek piyasasında yüksek ücret, olgun çalışma koşulları ve istikrar yer alırken; ikincil piyasada düşük ücret, verimsiz çalışma koşulları ve dikey geçişin bulunmadığı bir yapı vardır. Dualist İş Gücü Piyasası Teorisi, Neo-Klasik ekonominin bazı işçi gruplarının iş gücü piyasasında neden kötü performans gösterdiğini açıklama hususundaki yetersizliğine bir tepki olarak gelişmiştir (McNabb, 1987, s. 159). Ayrıca, uluslararası göçün, gelişmiş endüstriyel toplumlardaki iş gücü talebine yanıt olduğu ancak göçmen işçilerin yerli işçilere göre düşük vasıf gerektiren işlerde çalıştığı ve piyasanın ikili bir yapıya dönüştüğü ifade edilmektedir (Amin, 2017, s. 5).

6.3. İş Gücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi (NELM)

Oded Star ve David E. Bloom tarafından ortaya konulan NELM, Neo-Klasik yaklaşım geleneğinden gelen bir teoridir ancak Neo-Klasik yaklaşımı bazı noktalarda eleştirmektedir (Ari, 2020, s. 36). Göç kararı verme süreci ile ilgili varsayımlarda Stark, bireyin göç kararını bireysel olarak vermediğini, karşılıklı çıkarları göz önünde bulundurarak verdiğini ifade etmektedir. Karşılıklı çıkar noktasında ailenin ve hane halkının kararları ön plandadır merkezi bireysellik dışlanmaktadır. Bu yaklaşımın göç kararı verme konusunda sağlamış olduğu avantaj, ailenin dinamikler konusunda göreceli üstünlüğünü göstermesi ve beklenen gelirin en üst düzeye çıkmasıdır (Stark ve Bloom, 1885, s. 75). NELM'de göç kararı, göç edecek kişilerin ülkelerinin sahip olduğu geniş kapsamlı çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Neo-Klasik

yaklaşımına göre oldukça farklı önerme içeren faktörler şu maddelerle özetlenebilir (Massey vd., 1993, s. 439-440):

➤ Aileler, hane halkları veya kültürel olarak tanımlanmış diğer üretim ve tüketim birimleri, özerk bireyler değil, göç araştırmaları için uygun analiz birimleridir.

➤ Ücret farklılıkları uluslararası göç için gerekli bir koşul değildir; bireyler riskleri çeşitlendirmek için ücret farklılıkları olmaksızın göç eğilimine sahip olabilirler.

➤ Bir bölgedeki kalkınma, o bölgeden başka bir bölgeye hareketi engellemez; oluşan sermaye ve yatırım yapmanın önündeki risklerin ortadan kalkması göçü çekici hâle getirebilir.

➤ Ücret farklılıkları ortadan kalktığında göç hareketinin durması gerekmez; bulunan bölgelerdeki kısıtlı imkânlar ve dengesizlikler göç hareketini artırmaya devam edebilir.

➤ Toplumun gelir dağılımı konusundaki farklılıklarından kaynaklanmak üzere, göç kararındaki getiri herkes için aynı olmayacaktır.

➤ Hükümetler göç konusunda ortaya koydukları politikalar ile yalnızca iş piyasasını değil diğer birçok piyasayı (sermaye, vadeli işlem piyasaları vs.) da etkileyebilmektedirler.

➤ Hükümetlerin gelir dağılımını etkileyen politikaları ortalama gelir üzerinde yarattığı etki vasıtasıyla uluslararası göçü etkilemektedir. Gelir dağılımı düzeldikçe göç hareketi azalabilir.

NELM, göç konusunda ortaya konulan politikalarla (işsizlik sigortası, sermaye piyasası etkileri gibi) yarattığı etki nedeniyle devletlerin rolüne daha yüksek oranda bir anlam yüklerken; diğer yandan Neo-Klasik yaklaşımın sorunlarının birçoğuna çözüm bulmaktadır. Ancak küresel göçün kontrolünün, sürecin içerdiği yasal olmayan faktörler nedeniyle görüldüğünden daha zor olabildiğini ifade etmektedir (Ari, 2020, s. 37; Öner ve Öner, 2015, s. 34).

Göç hareketleri ile iktisadi düşünceler arasındaki ilişki hususunda varılabilecek en genel yargı, göç edenlerin bir emek faktörü olarak kabul edildiğidir. İktisadi yaklaşımlarda serbest dolaşım, refahı artırma güdüsü, emek piyasası dengesizlikleri ve ücret düzeyine kadar birçok iktisadi olgu, bir yandan

göç üzerindeki etkileri bakımından irdelenirken; diğer yandan göç hareketlerinin bu iktisadi olgular üzerindeki etkisine yer verilmiştir. Ayrıca göç özelinde ele alınan toplumların yaşadığı dönüşümler, değişen iktisadi sistemler ve emeğin kullanımı konusunda doktrinler arasındaki fikir ayrılıkları, günümüzde hâlâ devam eden güncel tartışmaların ortaya çıkış sürecini temsil etmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışma ile iktisat literatüründe yer alan iktisadi doktrinlere ait göç açıklamalarının teorik bir zeminde incelenmesi amaçlanmıştır. Amaç kapsamında, Klasik İngiliz Okulu, Neo-Klasik, Sosyalist, Keynesyen İktisat ve diğer göç tartışmalarına yer verilmiş, doktrinlerin öncülerinin göç konusundaki fikirleri açıklanmıştır.

Elde edilen bulgularda, emek faktörünü harekete geçiren faktörler konusunda iktisadi yaklaşımlar arasında farklılıkların bulunduğu anlaşılmıştır. Adam Smith'in fikirleri çerçevesinde ortaya çıkan ilk iktisat teorisinde göç edenlerin serbest dolaşımı gerekli görülmüştür. Doğrudan bir göç açıklaması olmasa da bu yaklaşım, refahı artırmak amacıyla göç edenleri işaret etmektedir. Ayrıca sonraki yıllardaki Klasik İktisat Teorisi'nde göç konusu, nüfus problemleri bakımından ele alınmış ve göçün aşırı nüfusun yaratacağı problemleri çözemeyeceği belirtilmiştir.

Neo-Klasik İktisat çerçevesinde yer alan göç açıklamaları oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapı, mikro ve makro ölçeklere ayrıştırılarak birey ve uluslararası ilişkiler açısından incelenmiştir. Mikro düzeyde, bireysel tercihler ve buna dayalı fayda-maliyet analizlerine yer verilirken; makro düzeyde bölgeler arasındaki ücret farklılıklarının göçü başlatabileceği ifade edilmiştir. Bireylerin rasyonel ve tüm bilgiye sahip olduğu varsayımı altında yapılan açıklamalarda, beklentilerin de göç hareketlerinin bir fonksiyonu olduğu görülmüştür.

Sosyalist İktisat Teorisi, genel hatlarıyla kapitalist ülkelerin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin emek faktörünü sömürmesi konusuna odaklanmıştır. Bu yaklaşıma göre, kendi ülkelerinden göçe başlayan kişiler, kapitalist ülkelerde göreceli olarak daha yüksek düzeyde gelire sahip

olabilmektedirler. Ancak bu durumda dahi kapitalist ülkelerdeki en düşük ücrete sahiptirler ve sermaye tarafından sömürülmektedirler. Ayrıca kapitalist ülkeler; durgunluk dönemlerinde göçü engelleyen politikalar üretmeleri, tersine çevirmeleri ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını geciktirmeleri noktalarında sosyalist iktisatçılar tarafından eleştirilmişlerdir.

Keynesyen İktisat ise göç konusunu ücretle ilişkilendirmiştir. Göç hareketlerinin, bölgeler arasındaki ücret farklılıklarından kaynaklandığı ve göç hareketlerinde Neo-Klasik yaklaşımın söylemlerine ek olarak, yalnızca reel ücretin değil aynı zamanda nominal ücretin etkili olduğu savunulmuştur. Ayrıca Keynes'in söylemlerinde, göç neticesinde uluslararası ücret farklarının değil, işsizlik farklarının temizlendiği varsayılmıştır.

Diğer göç tartışmalarından Network Kuramı; göç süreçlerinde etkili olan ikili ilişkileri ortaya koyarken; Dualist İş Gücü Piyasası Teorisi'nde, piyasalar iki gruba ayrılmıştır ve göç edenler bu piyasalardan ikincil olanda çalışmaktadır. İkincil piyasaların genel olarak vasıf gerektirmeyen, düşük ücretli işleri içerdiği belirtilmiş; oluşan ikili yapının sebebi olarak bazı işçi gruplarının iş gücü piyasasında gösterdiği kötü performans gösterilmiştir. Aynı zamanda Neo-Klasik İktisat'a yöneltilen piyasa işleyişi eleştirisi olarak Neo-Klasik İktisat bu noktada yetersiz bulunmaktadır. İş Gücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi'nde ise bireysel tercihlerin ötesinde, aile ve devlet rolüne dikkat çekilmiştir. Neo-Klasik yaklaşımı bazı noktalarda eleştiren Teori, ücret farklılıklarının göçün tek nedeni olmadığını belirtirken, aynı zamanda ücret farklılıklarının ortadan kalkmasının göçü durduramayabileceğini ileri sürmüş ve bölgelerin içsel dinamiklerine önem atfetmiştir.

Sonuç itibarıyla; dönemsel gelişmeler, göç ve iktisat ilişkisini zamanla daha karmaşık bir hale getirmiştir. İktisadi doktrinlerde göç edenler, emek faktörü olarak değerlendirilmiş; bu yargı, tüm yaklaşımlardan elde edilen ortak çıkarım olarak tespit edilmiştir. Bunun dışında bireysel tercihler, ulusüstü durumlar, çevresel faktörler, dönemsel gelişmeler vb. durumlar göç hareketlerine dair iktisadi yorumları dönüştürmüştür. İktisadi yaklaşımlar içerisinde, göç konusundaki en güçlü açıklamaların Neo-Klasik Göç Teorisi'ne

İktisadi Düşüncelerde Göç Tartışmaları

ait olduğu görülmektedir. Makro ve mikro düzeyde iki farklı zeminde göçü inceleyen bu yaklaşımda, bireysel tercihler/analizler, fayda olgusu ve ücretler bütüncül bir yaklaşımla açıklanmaktadır. Keynesyen ve Sosyalist İktisat Teorileri, göçü, belirli noktaları ile ele almaktadır. Keynesyen yaklaşım ücretleri, Sosyalist yaklaşım ise sömürgecilik konularını ön plana çıkarmakta ve sınırlı düzeyde analizler içermektedir. Son olarak Klasik İngiliz Okulu'nda göç ise, teorik bir zeminde incelenmemiştir. Muhtemeldir ki, ilk göç teorisinden önceki yıllarda ortaya konulan bir teori olması nedeniyle, göçü yorumlayan değil, göçe kaynaklık edecek açıklamalara sahip bir yaklaşım olarak göç araştırmalarındaki yerini almıştır.

8. Kaynaklar

- Apostolova, R. (2020). Achieving just migration regimes through Socialist praxis. *E-International Relations*, Erişim Adresi: <https://www.e-ir.info/pdf/87790>, Erişim Tarihi: 16.10.2021.
- Arango, J. (2018). Explaining migration: A critical view. *International Social Science Journal*, 68(227-228), 105-117.
- Ari, Y. O. (2020). Çağdaş göç teorileri çerçevesinde küresel göçlerin ekonomik belirleyicileri. *Sosyal Bilimlerde Güncel Çalışmalar*, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 31-45.
- Borjas, G. J. (1989). Economic theory and international migration. *International Migration Review*, 23(3): 457-485.
- Castells, M. (1975). Immigrant workers and class struggles in advanced Capitalism: The Western European experience. *Politics & Society*, 5(1), 33-66.
- Çelik, O. & Fisunoğlu, H. M. (2020). 2008 Krizi sonrası Portekiz ekonomisinde işsizlik: Ampirik bir analiz (2000-2018). *Çukurova Üniversitesi Siyasal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(1), 308-324.
- Develi, E. S. (2017). 21. yüzyılda göç olgusu: Uluslararası göç teorilerinin ekonomik politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1343-1353.
- Fairchild, H. P. (1911). The paradox of immigration. *American Journal of Sociology*, (17, 2, 254-267).
- Gül, S. (2017). *Mutluluk ekonomisi ve göç üzerine bir inceleme*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Güllüoğlu, F. (2012) Göç olgusunun ekonomi-politisi ve göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4) ,53-85.
- Jennissen, R. (2003). Economic determinants of net international migration in Western Europe. *European Journal of Population*, 19(2), 171-198.
- Jennissen, R. (2004). *Macro-economic determinants of international migration in Europe*, Dutch University Press, Groningen, 206s.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the principle of population*, J. Johnson, Electronic Scholarly Publishing Project, London.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.

- McNabb, R. (1987). Labour market theories and education. *Economics of Education*, 157-163, <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-033379-3.50031-0>.
- Meyers, E. (2020) Theories of international immigration policy-a comparative analysis. *International Migration Review*, 34(4), 1245-1282
- O'Rourke, K. H. (2015). Migration and the escape from Malthus. *ritical Quarterly*, 57(3), 93-97.
- Oral, B. & Çetinkaya, F. (2017) .Sosyolojik bir olgu olarak göç, tanımı, nedenleri ve göç kuramları. *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı - Özel Konular*, 3(1), 1-8.
- Pröbsting, M. (2015). Migration and super-exploitation: Marxist Theory and the role of migration in the present period of capitalist decay. *ritique, Journal of Socialist Theory*, 43(3-4), 329-346.
- Rauhut, D. (2010). Viewpoint: Adam Smith on migration. *Dynamic Econometric Models*, 12, 111-122.
- Stark, O. & Bloom, D. E. (1985). Association the new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75(2), 173-178.
- Tekeoğlu, M. (1993). *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- Uyanık, Y. (1999). Dualist (ikili) işgücü piyasası teorisi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3), 1-8.
- Vogel, R. D. (2013). Marxist Theories of migration. *The Encyclopedia of Global Human Migration*, 1-5, doi:10.1002/9781444351071.wbeghm354.
- Wei, Y. (1997). Interregional migration in Socialist countries: A case of China. *GeoJournal*, 40(3), 205-2014.
- Wise, R. D., (2017). Capitalism, migration and development. *Universidad Autónoma de Zacatecas Working Paper*, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/312312510_Capitalism_Migration_and_Development, Erişim Tarihi: 25.06

Enver GÜNAY, Onur ÇELİK